

Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel

Tõnis Liibek

Fotograafiaelu 1860. aastatel iseloomustab kiire tehniline areng ning kasutatavate materjalide ja pildistamisharjumuste muutumine.¹ Neil aastatel algas visiitfotode buum ja hoogustus stereofotode levik, üldlevinud kultuurinähtuseks kujunes fotoalbum.² Senised fotomaterjalid, nagu kalotüübid (1835 – u 1854), dagerrotüübid (1837 – u 1860), ambrotüübid (1852 – u 1865), vahatatud pabernegatiivid (1850 – u 1862) jt, olid 1860. aastate kesksajaks valdavalt kasutuselt juba kadunud. Asemele tulid märgkolloidne klaasnegatiiv (1851–1885)³ ja albumiinipaber (1850 – u 1900)⁴. Seoses säriaegade lühenemisega sattusid fotograafid aina sagedamini ka ateljeest väljapoole, kuid liikuvate objektide pildistamist välditi endiselt.⁵ Oluliselt raskendas selleaegsete fotograafide tegevust vajadus valmistada klaasnegatiiv ette pildistamiskohal,⁶ milleks oli vajalik pimikutelgi, klaasplaatide, kemikaalide jm tarviliku kohalolu.

¹ Sissejuhatavalt Encyclopedia of Nineteenth Century Photography. Ed. **John Hannavy**. I–II. New York, London 2007; **Robert Hirsch**, Seizing the Light – a History of Photography. New York 2000 jt.

² Vt **Ellen Maas**, Die goldenen Jahre der Photoalben. Fundgrube und Spiegel von gestern. Köln 1977.

³ Kui vahatatud pabernegatiiv nõudis veel 3–7 min pikkust säriaega, siis märgkolloidne klaasnegatiiv ainult 5–20 sek. Paralleelselt oli kasutusel ka ferrotüüpia (1857 – u 1910).

⁴ Selle uudse fotopaberi tööstuslik tootmine algas Saksamaal 1854. aastal.

⁵ Alles 1870. aastatel alustas Muybridge oma liikumist jäädvustavate fotoseeriade pildistamist (**Gordon Hendricks**, Eadward Muybridge. The Father of the Motion Picture. London 1975).

⁶ Ka albumiinipaberit tuli kasutada samal päeval, kui see valgustundlikuks tehti, olukord muutus alles 1870. aastatel.

1860. aastatel vähenes märgatavalt linnast linna liikuvate rändfotograafide arv, kellest osa jäi paikseks teised lõpetasid tihenunud konkurentsiga oma tegevuse. Paiksed fotoateljeed, mis jäid püsima pikemaks ajaks, tekkisid nii Tallinnas, Tartus, Pärnus, Helsingis kui ka teistes Läänemere maade suuremates linnades.

1860. aastatel Tallinnas tegutsenud fotograafid

1840.–1850. aastatel Tallinnas tegutsenud fotograafidest jätkas 1860. aastatel oma tegevust vaid mõni üksik. Võimalik, et 1860. aastatel tegutses Tallinnas fotograafina edasi 1840. aastatel dagerrotüüpiaga alustanud optik Carl Friedrich Wilhelm Borchardt (1816–1899), kuid selle kohta puuduvad täpsemad andmed.⁷ Peale C. Fr. W. Borchardi kuulus Tallinna kodanike hulka ka Carl Eduard Borchardt (1813–1887), kuid teadaolevalt Tallinnas ta fotograafina ei tegutsenud.⁸

1859. aastal Tallinnas Pikal tänaval Mewesi majas tegevust alustanud Ida-Preisimaalt tulnud fotograafide August Hermann Ellrichile⁹ lisandus 1860. aastal samal tänaval Neidhardti majas Schmidt ja Kochi fotostudio. Christian Constantin Schmidt (1811–1889) oli Saksimaal Wurzenis sündinud muusikaõpetaja ja kapellmeister, kes 1853–1854 tegutses Tallinna teatri dirigendi ja muusikadirektorina, aastatel 1856–1858 pidas fotograafiametit Helsingis ning seejärel pöördus tagasi Tallinna, kus jäi fotograafina tegevaks kuni 1878. aastani.¹⁰ Johann Carl

⁷ 1858. aastal oli Borchardt hingerevisjonis kirjas vaid optikuna (Tallinna X hingerevisjon 1858, Eesti Ajalooarhiiv (= EAA), f 1864, n 2, s X-3, lk 612p–614).

⁸ 1858. aasta hingerevisjonis on ta kirjas fotograafina, elukoht Peterburis (EAA, f 1864, n 2, s X-4, lk 268p–272).

⁹ Preisi kodanik, sündinud u 1829. aastal Wehlau maakonnas (EELK Tallinna Toomkoguduse personaalraamat, Tallinna Linnaarhiiv (= TLA), f 237, n 2, s 8, lk 48).

¹⁰ TLA, f 237, n 1, s 27, lk 146; vt ka Suomen valokuvaajat 1841–1920. Toimittajat **Hannu Sinisalo, Ritva Tahtinen**. Helsinki 1996, 241; **Sven Hirn**, Kameran edestä ja takaa. Helsinki 1972, 99–100.

Koch oli samuti sisserännanu, Preisi alam, kes 1859. aastal tegutses lühikest aega fotograafina Viiburis.¹¹

Kui 1860. aastal tegutses Tallinnas teadaolevalt kaks fotoateljeed, siis 1861. aastal juba kuus. Esmalt avas juunis Laial tänaval Buxhōwdeni majas ateljee Carl Amandus (Charles) Borchardt, juulis Nestleri (Taani kuninga) aias Maini-äärsest Frankfurdist tulnud Carl Höflinger.¹² Novembris avasid Vene tänaval Huecki majas ateljee endine litograaf Friedrich Wilhelm Macdonald ja A. Kunz, reklaamides end Berliinist toodud tehnikaga, ning Laial tänaval Postimajas Brinckmann ja Knaut. Lisaks uutele ateljeedele jätkasid tegevust Schmidt ja Kochi ning H. Ellrichi stuudio.

1862. aasta juunis avas Tallinnas Tolli tänaval oma fotoateljee Carl Eduard Meyer ja Viru tänaval Ludwig Weinstock, detsembris Vana-Posti tänaval kohaliku kubermangugümnaasiumi kirja- ja joonistamisõpetaja Gustav Adolph Dietz. 1864–1866 töötas Tallinnas Pikal tänaval fotograafina lühikest aega ka esimene eesti päritolu fotograaf, endine maaler Justus Thomson.¹³

1866. aastast on teada seitse Tallinnas tegutsenud fotograafi –C. Schmidt, Alexander Russow, G. A. Dietz, H. Ellrich, G. Hetzer, J. Thomson ja Ch. Borchardt. Järgneval aastal proovisid siin õnne veel Peterburist tulnud A. Brockner ning esimese naisena Stockholmist saabunud rootslanna Olivia Ohlsson. Ka hilisem tuntud Tartu fotograaf, Königsbergist tulnud Theodor John püüdis 1860. aastatel Tallinnas kanda kinnitada, kuid ei suutnud siinses tihedas konkurentsisis enam läbi lüüa.

1860. aastate Tallinnas tegutsenud fotograafidest on praegu nimeliselt teada 18 isikut, kuid tõenäoliselt oli neid siin

¹¹ Hirn 1972, 115.

¹² Peatus Tallinnas ainult kuni septembri lõpuni.

¹³ Majaomanikuna oli ta varem majutanud mitmeid fotograafe ning nende kõrvalt ameti ilmselt selgeks õppinud (**Valdeko Vende**, Eesti esimesed fotograafid. Eesti soost päevapiltnikud. Eesti fotograafia ajaloost X. – *Sirp ja Vasar*, 25.02.1983).

rohkem.¹⁴ 1870. aastaks oli nendest alles jäänud vaid neli – Johann Carl Koch, Constantin Schmidt, Charles Borchardt ja Carl Eduard Meyer. Neist Koch lõpetas tegevuse 1870. aastate alguses, Schmidt 1877. aastal, Borchardt 1892. aastal ning Meyer 19. sajandi lõpul. Välja arvatud viimatimainitud, jäi teiste fotograafide tegevus Tallinnas 1860. aastatel lühiajaliseks ning nende fotosid on vähe säilinud.¹⁵

1870. aastate alguseks oli fotostuudiotte arv Tallinnas stabiliseerunud ning välja olid kujunenud kindlad, linnaelanike seas hästi tuntud pildistamiskohad. Seetõttu kadus fotograafidel ka vajadus end kohalikes lehtedes reklaamida. Kui 1860. aastate algul võis ühes lehes näha korraga mitme fotograafi reklaami,¹⁶ siis näiteks 1870. aasta lehtedes leiab vaid üksikuid kuulutusi kolmelt Tallinna fotograafilt. Reklaamiti veel ainult olulisi uuendusi või teatati avamisaja, asukoha vms muutumisest.

Nagu enamikus Euroopa linnades, saabus ka Tallinnas fotostuudiotte arvu kõrgpunkt 1865. aasta paiku, millele järgnes 1870. aastatel stabiliseerumine.¹⁷ Just neil aastatel oli fotode kõrge hinna tõttu lootus kergele sissetulekule kõige suurem. Sama arengutendentsi võis märgata nii Berliinis, Stockholmis kui ka Kopenhaagenis. 1840. aastatel teenindas üks fotograaf ligi 20 000 linnaelanikku, 1860. langes see arv drastiliselt 2000–3000 piirimaile ning 1870. aastatel hakkas taas suurenema.¹⁸ Võrreldes Tallinnas tegutsenud fotograafide arvu mõne Saksamaa linna omaga, võib nentida Tallinnas fotograafide

¹⁴ Osal juhtudel töötati koos paarilise, kes aastate jooksul vahetusid. Nõnda tegutsesid 1860. aastatel ateljeed nagu Schmidt & Koch ja Ellrich & Koch.

¹⁵ Võrreldes varasemate aastatega lihtsustab fotograafide loomingutuvastamist 1860. aastatel laiemalt levima hakanud komme varustada tehtud fotod fotograafi või studio nimega.

¹⁶ Nt *RevZtg*, 14.11.1861.

¹⁷ **James E. Cornwall**, *Die Frühzeit der Photographie in Deutschland 1839–1869. Die Männer der ersten Stunden und ihre Verfahren*. Herrsching 1979.

¹⁸ 1860. aastatel toimus plahvatuslik uute ateljeede tekkimine näiteks 113 063 elanikuga Stockholmis. 1860. aastate algul oli seal 12, 1865. aastal juba 65, 1870. aastal (136 016 elanikku) 46 fotograafi. 155 000 elanikuga Kopenhaagenis oli 1865. aastal 120 fotoateljeed, 1867. aastal 85, 1870. aastal 68, 1882. aastal (235 000 elanikku) 36 ateljeed.

vähesust. Nõnda teenindas 1870. aastal ligi 30 000 elanikuga Tallinna¹⁹ vaid neli fotostuudiot, kuigi hinnanguliselt piisas ühe fotostuudio toimetulekuks sel ajajärgul u 3000–5000-lisest klientuurist.

Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel

1860. aastate Tallinnas jäi fotograafiaelu üksikuritajate tasemele, puudus koostöö ateljeede vahel, samuti ei toimunud regulaarseid fotograafide kokkusaamisi ega loodud ka erialaühingut. Fotograafide tegevuses olid tähtsaimad tehniline osavus ning praktilised teadmised, ettevõtte juhtimine, reklaamimine ja tööde turustamine ning valdavalt ei oldud tehnilistest uuendustest huvitatud, kui need ei töotanud ärilist kasu. Teadaolevalt ei osalenud Tallinna fotograafid 1860. aastatel ei maailmanäitustel,²⁰ rahvusvahelistel fotograafianäitustel²¹ ega tööstusnäitustel.²² Erandiks oli vaid Charles Borchardi osavõtt 1867. aastal Moskvas toimunud ülevenemaalisest etnograafianäitusest.

Huvilistele fotode näitamise traditsioon oli Tallinnas välja kujunenud siiski juba varem. Nõnda on teada, et lisaks õlimaalidele, graafikale jms oli Eestimaa Kirjanduse Ühingu Provintsiaalmuuseum juba 1864. aastal Kanuti gildi saalis

¹⁹ Tallinna ajalugu XIX sajandi 60-ndate aastate algusest 1965. aastani. Koostanud **Raimo Pullat**. Tallinn 1969, 36.

²⁰ Londonis 1862. aastal, Pariisis 1867. aastal.

²¹ 1865. aastal toimus rahvusvaheline fotonäitus Amsterdamis, Dublinis, Pariisis ja Berliinis (*zweite deutsche photographische Ausstellung*), kolmas Saksa fotonäitus toimus 1868. aastal Hamburgis. Pärast seda ei korraldatud suuremaid rahvusvahelisi fotonäitusi kuni 19. sajandi lõpuni, mil esiplaanile kerkis kunstfotograafia.

²² Saksa keeleruumis toimus esimene tööstusnäitus 1864. aastal Viinis. Tööstusnäitused, kus esitleti ka fotosid, toimusid 1863. ja 1866. aastal Stockholmis. Vt ka **Ulrich Pohlmann**, „Harmonie zwischen Kunst und Industrie“. Zur Geschichte der ersten Photoausstellungen (1839–1868). – Silber und Salz. Zur Frühzeit der Photographie im deutschen Sprachraum 1839–1860. Hrsg. Bodo von Dewitz, Reinahrd Matz. Köln, Heidelberg 1989, 496–514.

vaatamiseks välja pannud erinevate kunstnike õlimaalide ja skulptuuride fotokoopiaid.²³ Varasem teada olev fotonäitus toimus Tallinnas 1866. aastal samuti Kanuti gildi ruumides, kus pandi välja 50 Charles Borchardi ülesvõtet rahvariietes eestlastest.²⁴

Foto 1. Charles Borchardt. 57-aastane Jüri Numberg Jüri kihelkonnast 1866. aastal. Foto on tehtud Laial tn, Buxhöwdeni majas asunud ateljees, kus Ch. Borchardt tegutses 1861. aasta juunist 1870. aasta augustini (EAM, f 16509, albumipaber, 18×25 cm).

²³ Nt 1866. aastal Kaulbachi, Raphaeli, Holbeini, Murillo, van Eycki, van Dycki, Thorvaldseni, Schwanthaleri, Caueri jt loomingu fotoreprosid (*RevZtg*, Extrablatt, 5.02.1866).

²⁴ *RevZtg*, 7.07.1866.

Iseloomulik on, et kuni 1860. aastate alguseni puudus Tallinnas fototehnika, -materjalide ja -kemikaalide müügi koht. Kõik vajaminev telliti otse Saksamaa, Peterburi või Riia müüjatelt. 1860. aastate algul proovis D. Avanzo äri küll kohalikke stuudioid vajaminevate materjalidega varustada,²⁵ kuid 1870. aastatel ilmusid ajalehtedesse taas Riia kaupmeeste pakkumiskuulutused. Samas fotoalbumeid, -raame jm fototarvikuid pakkusid mitu Tallinna kaupmeest, näiteks A. Clavinus, L. H. Petersen, M. Stahlberg, A. Moller jt.

Selleaegsete Tallinna fotoateljeede tegutsemistingimuste kohta on säilinud vähe andmeid, tollase fotoateljee tööst võib saada ettekujutuse eelkõige naaberriikides säilinud kirjelduste ja pildistuste põhjal. Siinsed fotostuudiod olid avatud enamasti kell 10–15, suvel kuni kella 18-ni, ning asusid pea eranditult vanalinnas. Mitu vanalinna majaomanikku olid spetsialiseerunud fotograafide majutamisele ning nende majades asusid läbi aastate erinevate fotograafide ateljeed.

1860. aastatel alanud visiitfotode buum sundis paljusid fotograafe abitööjõudu värbama. Teada on, et selle ajajärgu Berliini suurimad fotostuudiod kuulusid äriomanikele, kes ise aktiivselt studio töös ei osalenud. Nende palgal olid operaator, retuššija, kopeerija, vastuvõtjad ja abiteenistujad. Eestis teadaolevalt nõnda rohkete töötajatega fotostuudioid ei olnud, kuid abitööjõudu kasutati siingi. Nõnda kuulutas C. Schmidt 1870. aastal, et „ühte suurde fotoärisse otsitakse kahte õpilast”.²⁶ Samamoodi, ajalehekuulutuse kaudu, oli 1861. aastal abilist otsinud rändfotograaf Carl Höflinger.²⁷ Nendest ateljeedesse värvatud abilistest endist sirgusid sageli fotograafid, välismaale õppima mindi tavaliselt üksnes oma oskuste täiendamiseks.

Fotoateljeede olulisimaks reklaamimisviisiks jäi kuulutamine

²⁵ „Fotograafidele. Ovaalsed pildiraamid, albumiinpaber, kullasool ja kartongpaber on saabunud ja soovitab D. Avanzo” (*RevZtg*, 30.09.1861).

²⁶ *RevZtg*, 8.09.1870.

²⁷ „Ühe nooruki abitöödeks, samuti vajaminevate kaupade kohaletoometamiseks palkab kuu kaupa fotograaf Carl Höflinger” (*RevZtg*, 10.07.1861).

kohalikes ajalehtedes, samuti tehtud tööde esitlemine. Vaateakende asemel kasutati piltide esitlemiseks valdavalt reklaamkaste, mida paigutati ka mujale kui ateljeede juurde.²⁸

Foto 2. Tundmatu fotograaf. Selles majas Tallinnas Sulevimäel asus Christian Constantin Schmidt'i fotostuudio 1860.–1870. aastatel. Teisel korrusel on näha klaasseintega ateljeed, ukse kõrval fotonäidistega reklaamkasti (EAA, f 33, n 3, s 672, lk 67, albumiinipaber, 10×15 cm)

1860. aastate fotolooming

1860. aastateks, mil esimese foto tegemisest oli möödunud üle 30 aasta, oli fotograafia hõlmanud pea kõik kasutusala ja žanrid. Nõnda jaotati 1865. aastal Berliinis toimunud Saksa fotonäitusel fotod järgnevasse valdkondadesse: portree, grupipilt, lavastatud pilt, maastik, arhitektuur, reproduktsioon, suurendus, mikroskoopiline pilt, sündmusfoto, looma- ja

²⁸ „Carl Höflinger, fotograaf Maini-äärsest Frankfurdist, paneb oma saavutuste tutvustamiseks enamasti ilma retušeerimata näidised välja Kadrioru salongis ja Lühikeses jalas” (RevZtg, 8.07.1861).

taimepilt.²⁹ Tallinna fotograafide põhitegevusalaks jäi eelkõige stuudiofotode, linnavaadete ja reproduktsioonide valmistamine, kuid pildistati ka arhitektuuri, loodust ja sündmuseid ning tehti teadusotstarbelisi fotosid.³⁰ Lisaks kohalike fotograafide töödele võib Eesti fotokogudes kohata arvukalt tõenäoliselt reisidelt toodud linnavaateid ja ateljeefotosid, mis tehtud Peterburis, Riias, Berliinis või kaugemalgi.

Ootuspäraselt on lisaks stuudioportreedele kõige rohkem säilinud fotograafilisi kunstireproduktsioone ja linnavaateid,³¹ samuti üksikuid maastikuvõtteid. On küll teada, et fotostudio Schmidt ja Koch müüs 1860. aastal pildistusi Tallinna kapituleerumise 150. aastapäevale pühendatud üritusest,³² kuid teadaolevalt pole need säilinud. Varaseimaks säilinud sündmusepildistuseks võib seetõttu pidada ülesvõtet 1866. aastal Tallinnas toimunud saksa laulupeost.

Võrreldes 1860. aastate stuudioportreesid 1850. aastate omadega, võib märgata üksnes väiksemaid muutusi. Enamik

²⁹ Veel 1862. aasta Londoni maailmanäitusel liigitati fotosid järgmiselt: arhitektuur, portree, kunstiteoste pildistused, meditsiiniline foto, etnograafiline foto.

³⁰ Eelkõige meditsiinilisi ja etnograafilisi pildistusi. Eesti meditsiinifotograafiast on lähemalt kirjutanud **Leili Kriis**, Tartu Ülikooli Kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918. Magistritöö. Tartu Ülikool 2007. Samuti leidis fotograafia 1860. aastatel kasutamist kriminoloogia (Soomes esmakordselt 1860. aastate alguses, Danzigis 1864. aastal, Moskvas 1867. aastal, Eestis 1880. aastatel) ja astronoomia valdkonnas, kuid ka kunstioopilaste õppevahendina.

³¹ Varaseimad säilinud linnavaated pärinevad 1850. aastate lõpust (**Tõnis Liibek**, *Esimene foto Tallinnast? – Vana Tallinn XVIII (XXII)*. Tallinn 2007, 235–243). Esimene foto Helsingist on tehtud 1857. aastal, esimene pildistus Bergenist 1854. aastal (**Peter Larsen, Sigrid Lien**, *Norsk fotohistorie. Frå daguerreotypi til digitalisering*. Oslo 2007, 39).

³² *Rev.Ztg.*, 4.10.1860. Soomes on tehtud varaseim säilinud sündmusepildistus 1863. aastal, mil pildistati keiser Aleksander II saabumise pidustusi Helsingis (Hirn 1972, 29–30), Rootsis 1865. aastal (**Rolf Söderberg**, *Pär Rittsel. Den svenska fotografins historia 1840–1940*. Västervik 1983, 83), 1842. aastal jäädvustati põlenud Hamburgi ja Münchenis 1850. aastal „Bavaria” samba püstitamist (*Frühzeit der Photographie 1826–1890*. Hrsg. **Wilfried Wiegand**. Frankfurt am Main 1980, 49, 97).

1860. aastate stuudiofotodest kujutab veel täispikkuses inimesi, alles järgmisel aastakümnel liikus kaamera lähemale, rekvisiitidelt ja rõivastuselt siirdus põhitähelepanu nägudele ning moodi tuli ähmastatud taust. Siinseid 1860. aastate stuudiofotosid iseloomustab loodud biidermeierlik-kodanlik miljöö, pildistatavate pidulik riietus, vähesed rekvisiidid ja taustamaalingud ning kindlad stereotüüpsed poosid (näiteks tegevuse lavastamist esines Eestis tehtud stuudiofotode puhul harva). Nende visiitfotode põhjal on raske otsustada pildistatava mingisse varanduslikku klassi ning sotsiaalsesse rühma kuulumise või elukutse üle (erandiks olid vaimulikud, sõjaväelased ja üliõpilased).³³

³³ Meeles tuleb aga pidada, et kuni 1880. aastateni oli enda fotografeerida laskmine taskukohane üksnes jõukamale rahvakihile (**Timm Starl**, Die Verbreitung der Fotografie im 19. Jahrhundert. Materialien und Anmerkungen zur Entwicklung in Österreich. – Geschichte der Fotografie in Österreich, Band 2, Katalog. Bad Ischl 1983, 17).

Foto 3. Justus Thomson. Tallinna linnapea Ernst Bätge 1860. aastatel (EAM, f 20913, albumiinpaber, 9×6 cm).

Hoolimata tehnilistest täiendustest püsis 1840. aastatel välja kujunenud pildistamistava kuni 1890. aastateni, erinevus seisnes eelkõige ateljeesisustuses, kadreerimises, riietuses ja veidi muutuvates poosides. 1860. aastate ajalehtedes võib sageli näha reklaami õlivärvidega ülemaalitud fotode tegemise võimalusest, neid fotosid pakuti ka elusuurustena. Palju pildistati ka kunstiteoseid – õlimaale, litograafiaid, skulptuure –, vahel ka teiste fotograafide loomingut, millest annavad aimu nii rohked kuulutused ajalehtedes kui ka säilinud fotod.

Foto 4. Constantin Schmidt. Tallinna vaade Oleviste kiriku tornist 1860.–1870. aastatel (TLA, f 5302, albumiinpaper, 10×6 cm).

Linnavaateid hakkas Tallinnas esimesena järjekindlamalt pildistama G. A. Dietz 1860. aastate teisel poolel, pakkudes neid ka müügiks.³⁴ 1870. aastal kuulutas fotograaf C. Schmidt, et tema juures on müügil 60 fotot Tallinna, Kadrioru, Keila-Joa mõisa ja Piritu vaadetega.³⁵ Sageli ühendati linnavaadetega fotod sarjadeks, köideti kokku ja müüdi kallilt jõukatele kodanikele. Pildistati eelkõige linnakeskust, valdavalt vanalinna ning maalilisi vaateid,³⁶ tunduvalt vähem uusehitisi. Iseloomulik on, et 1860. aastatel väljavalitud pildistamiskohad ja -objektid jäid püsima ka järgnevatel aastakümnetel ning sageli on teised fotograafid samu objekte hiljem pildistanud samast kohast.

³⁴ Nt 1866. a pakkus Dietzi ateljee müügiks 30 erinevat „fotograafilist vaadet” Tallinnast ja Tallinna ümbrusest hinnaga 25 kopikat tükk (*RevZtg*, 7.07.1866).

³⁵ *RevZtg*, 25.07.1870.

³⁶ Ülevaatliku pildi tollastest pildistamiseelistustest annab Kluge ja Ströhmli raamatukaupluse poolt 1882. aastal välja antud album 22 Ch. Borchardi fotoga, millel on kujutatud Oleviste kiriku interjööri, Pikk Hermann, Kiek in de Kök, Kadrioru loss ja park, sadam jms (Tallinna Linnamuseum, Ch. Borchardt, *Stadt und Umgebung von Reval*).

Kuna kogu varustuse kaasavedamine oli tülikas, siis sattusid fotograafid harva linnapiirist väljapoole, ja kui sinna jõutigi, siis püüti samuti üsna stampsete pildistamisharjumuste raames. Seetõttu puuduvad väärtuslikud ülesvõtted sealsest eluolust ja tähelepanu väärivatest sündmustest.³⁷ Tundub, et keegi siinsetest fotograafidest pole huvi tundnud näiteks olustiku jäädvustamise vastu.

Fotode müük ja kasutusala

1860. aastatel hakati Tallinnas fotosid müüma ka raamatupoodides. Tallinna suurimad kirjastused Kluge & Ströhm ja F. Wassermann jätkasid senist piltide müümise traditsiooni, müües eelkõige fotode järgi tehtud litograafiaid. Enda litograafiatöökoha toodangut müüs Tallinnas ka tartlane Louis Höflinger,³⁸ kelle müügil olnud „Album von Dorpat nebst Umgebungen bestehend aus 20 Ansichten” sisaldas märget *N. e. Photographie v. L. Höflinger*.³⁹ Vastavalt tollasele maitsele müüdi neid fotosid veel litograafiaana. 1861. aasta juulis andis M. Stahlberg teada, et on viimase aurulaevaga saanud „kuulsaimate kaasaegsete isikute fotosid”,⁴⁰ samuti pakkus D. Avanzo *Kunst-Handlung* sama aasta detsembris jõuludeks peale fotoalbumite, fotoraamide ja litograafiate ka fotosid. Kahjuks pole teada, milliste fotodega oli täpsemalt tegemist.

Lisaks kuulsuste fotodele⁴¹ pakuti sel ajal müügiks pildistusi

³⁷ Enamikus Euroopa riikides pildistati kas romantilistel, dokumenteerimise vm kaalutlustel juba 1850. aastatel sageli tänavaelu.

³⁸ *RevZtg*, 23.11.1860.

³⁹ Tartu Ülikooli Raamatukogu, fotokogu 7785. Fotode põhjal oli joonistatud ka tema müügil olnud Estonia korporatsiooni kommersi pilt (*RevZtg*, 24.08.1860).

⁴⁰ *RevZtg*, 24, 26, 29.07.1861. Tuntud eestlaste fotode müük algas palju hiljem. Alles 1889 võis ajalehest leida kuulutuse: „Tallinnast kuuleme, et hra Th. Jakobsoni uus Eesti raamatukauplus nõuks olevat võtnud, tuttavamate Eestlaste päewapiltisid müümiseks muretseda” (*Olewik*, 3.08.1889).

⁴¹ Lääne-Euroopas muutus kuulsuste fotode kogumine populaarseks juba 1850. aastatel. Selleks valmistasid erinevad stuudiod fotoseeriaid aadlikest,

linnaaadetest, hoonetest, maastikest, kunstiteostest jms. Tallinnast on teada, et 1861. aastal müüs Lindforsi pärijate trükikoda kadunud pastori Justus Benedict Frese fotoportreed⁴² ning 1866. aastal fotograaf C. Schmidt erinevaid pildistusi Venemaa troonipärijast ja tema abikaasast. 1860. aastate Tallinna fotograafide tegevust iseloomustab ilmekalt nende tegevus pärast atentaadikatset Alexander II-le 1866. aasta aprillis. Vähem kui kaks nädalat hiljem pakub fotograaf A. Russow müügiks tsaari päästja Osip Komissarovi fotoportreed, millist eeskuju järgisid koheselt ka C. Schmidt, G. A. Dietz ja J. Thomson. Kui esile kerkis mõni menukas müügiartikkel reageerisid linnas tegutsevad fotograafid sellele kiiresti.

Paremini on teada, milliseid fotosid võeti 1860. aastatel muuseumi säilitamiseks. 1864 asutati Tallinnas Eestimaa Kirjanduse Ühingu kogude põhjal EKÜ Provintsiaalmuuseum.⁴³ Esimesed 1864. aastal vastu võetud fotod olid Gebhardti, Köleri jmt kunstniku maalide reprod, millele 1866. aastal lisandusid kümme Ch. Borchardti pildistust rahvariites eestlastest.⁴⁴ 1867. aastal kingiti muuseumile seitse fotograaf Lapatini fotot Carl Friedrich Schmidt ekspeditsioonilt Jenissei aladele, mis kujutavad kohalikke rahvaid – dolgaane ja samojeede – ning loodusvaateid.⁴⁵ 1868 kinkis fotograaf Charles Borchardt muuseumile veel kaheksa pildistust rahvariites eestlastest ning üheksa maastikuvõtet, millele lisandusid 1869. aastal Tallinna rae kingitusena neli suurt G. A. Dietzi fotot eelmisel aastal lammutatud Nunneväravast. Järgmistel aastatel laekus

näitlejatest, kirjanikest, kunstnikest, kindralitest, teadlastest jt. Eriti nõutud olid näitlejate fotod, samuti olid populaarsed tuntud kurjategijate pildistused.

⁴² *Rev. Ztg.*, 22.11.1861.

⁴³ Alates 1864. a märtsist avaldati *Revalsche Zeitung*'is muuseumidele kingitud esemete nimekirja. Vt ka **Vello Kuldna**, Eestimaa Kirjanduse Ühingu Muuseum (Provintsiaalmuuseum) 1842–1940. – Töid ajaloo alalt 4. Mon Faible'ist ajaloomuuseumiks. Koost Aivar Pöldvee. Tallinn 2002.

⁴⁴ Estländ: Provinzial-Museum. Geschenke. Nr 1, vom Jahre 1864 bis 1893 (Eesti Ajaloomuuseum, f 135, n 11, s 86).

⁴⁵ Tegemist oli Peterburi TA kuulsa ekspeditsiooniga, mis võeti ette mammuti väljakaevamiseks Jenissei Põhja-Jäämerre suubumise koha lähedal 1866.–1867. aastal.

muuseumi veel vähesel hulgal fotosid Tallinna fotograafidelt Ch. Borchardtilt, G. A. Dietzilt ja C. Schmidtilt, need kujutavad valdavalt Tallinna ja Tallinna lähiümbruse vaateid.⁴⁶

Foto 5. Constantin Schmidt. Keila-Joa mõis u 1870. aastal (EAM; f 14995, albumiinpaper, 9×6 cm).

Fotograafiaga teenisid tulu ka ringi rändavad (stereo) fotode näitajad. Juba alates 1826. aastast olid Eestimaal ringelnud mitmesugused pano-, kosmo- ja dioraamad, kus sai vaadata maale linnavaadetest, lahingustseenidest jms.⁴⁷ 1850. aastatel hakati pakkuma samasuguseid fotograafilisi vaateid. 1861. a oktoobris peatus Tallinnas F. Gerbshi *Stereoskopisches und photographisches Kunst- und Natur Museum*, kus näidati

⁴⁶ Ehstländisches Provinzial Museum. Die Sammlungen inländischen Alterthümer und anderer auf die baltischen Provinzen bezüglichen Gegenstände des Estländischen Provinzial Museums. Hrsg. G. Hansen. [Reval 1875].

⁴⁷ Moonika Teemus, Reisesides toas. Pano-, -kosmo- ja dioraamad Tallinnas ja Tartus (1820–1850). Tartu 2005. Nt 1861. a mais näitas maastikumaalija Albert Lütze Tallinnas *Grosses Welt-Panorama von Ansichten der berühmten und interessanten Städte und Schlachten der Neuzeit* (RevZtg, 15.05.1861).

rohkem kui tuhandet pildistust,⁴⁸ 1866. aasta aprillis Preisi kroonprintsipi õuefotograafi A. Lau *Grosse Kunst-Ausstellung von Glas-Photographien aus allen Theilen der Erde*⁴⁹ ning sama aasta augustis kellegi K.v.S.-i *Kunst-Ausstellung optisch-lebender Bilder, nebst reizenden Stereoskopen*.⁵⁰

1860. aastatel jõudsid Eestisse ka esimesed fotodega illustreeritud raamatud.⁵¹ Nõnda pakkus Hamburgi raamatukaupmees Siegmund Simon albumit Dresdeni kunstigalerii pildistustega ning *Schönheits-Album*'it, milles 24 naistegrupi *in reizendster Stellung*.⁵²

Lõpetuseks

Kokkuvõtvalt võib öelda, et enamik 1860. aastatel Tallinnas fotograafina tegutsenutest ei olnud kohalikku päritolu, vaid valdavalt Saksamaalt, aga ka Rootsist, Lätist jm, eraldi võib päritolukohana esile tõsta Ida-Preisimaad. Siiski leidis 1860. aastate fotograafide seas ka kohalikke baltisakslasi ja eestlasi. Üllatavalt vähe oli siinsete fotograafide hulgas Peterburist tulnud ning senini pole vaadeldava perioodi Tallinna fotograafide seas teada ühtegi vene rahvusest isikut. Soomes võib samal perioodil märgata suuremat Venemaa metropoli mõju.⁵³ Sellel perioodil tegutsenud fotograafidest võib esile tõsta eelkõige Constantin Schmidti, August Hermann Ellrichi, Gustav Adolp Dietzi ja Charles Borchardi, kelle fotoateljeede toodang moodustab enamiku Põhja-Eesti 1860. aastate säilinud fotopärandist.

⁴⁸ *RevZtg*, 21.10.1861. Stereofotod olid välja pandud juba esimesel maailmanäitusel 1851. a. Soome jõudsid need 1856. a (Hirn 1972, 27).

⁴⁹ *RevZtg*, 29.04.1866.

⁵⁰ *RevZtg*, 05.08.1866 jj.

⁵¹ Raamatusse fotode kleepimine sai alguse juba 1840. aastatel, rastermeetod tuli kasutusele alles 1882. aastal.

⁵² *Rev.Ztg*, 19.06.1870.

⁵³ Soomes tegutses ajavahemikul 1840–1870 121 fotograafi, neist olid tulnud Peterburist 11, kaugemalt idast 3, baltlasi 4, rootslasi 15, norralasi 2, taanlasi 12, sakslasi 14, austerlasi 2, soomlasi 55. Neist 10% olid naised (Hirn 1972, 112).

Vaadeldaval perioodil puudus Tallinnas spetsiaalselt fototarvete müügiga tegelev ettevõte, kõik vajalik telliti lähimatest suurlinnadest. Fotoateljeed asusid nendel aastatel eranditult vanalinnas. Mõningaid andmeid on säilinud siinsetes suuremates fotoateljeedes kasutatud abitööjõu kohta, kuid erinevalt Lääne-Euroopa suurtest fotoettevõtetest tegid Eestis põhitöö ära ateljeeomanikud ise.

1860. aastate fotolooming koosneb ootuspäraselt peamiselt stuudiovõtetest, linnavaadetest ja kunstireproduktioonidest. Pildistamisaparaadi ette sattusid valdavalt üksnes aadlikud ja linnakodanikud ning neid ümbritsev keskkond. Samas võib ajakirjanduse põhjal väita, et juba nõnda varakult kui 1860. aastal tehti ka Tallinnas sündmusepildistusi. Erinevate allikate põhjal ilmneb ka, et Tallinna fotograafid ei piirdunud üksnes Tallinna linnavaadete pildistamisega, vaid liikusid pildistades ringi vähemalt Eestimaa kubermangus. Teiste Eesti linnade, Venemaa või välismaa fotograafid sattusid säilinud fotopärandi põhjal otsustades Tallinna väga harva.

1860. aastatel algas fotode müük kohalikes raamatupoodides ja ärides. Esmalt piirduti fotode järgi tehtud litograafiatega, kuid varakult asuti müüma ka fotosid endid. Müüdi nii välismaalt tellitud kaasaegsete kuulsuste ülesvõtteid kui ka kohalike fotograafide toodangut. 1860. aastatel hakati fotosid vastu võtma ka Provintsiiaalmuuseumis, Tallinna külastasid esimesed (stereo)fotode näitajad ning müügile ilmusid esimesed fotodega illustreeritud raamatud.